

UOT 94 (479.24)

M.C.Hacıyeva
Sumqayıt Dövlət Universiteti
umid-hacizade@mail.ru

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ RUSİYA İMPERATOR TEXNİKİ CƏMİYYƏTİNİN BAKI BÖLMƏSİNİN NƏZDİNDƏ YARADILMIŞ TEXNİKİ KURSLARIN TƏŞKİLİ VƏ FƏALİYYƏTİ

Açar sözlər: Bakı bölməsi, təhsil, texniki kurslar, peşə təhsili, fəhlələr, dinləyici-
usta, iana

Rusiya İmperator Texniki Cəmiyyətinin iri sənaye şəhərlərində bölmələri olsa da, Bakıda XIX əsrin sonlarında yaradılmışdır. Bakı Bölməsinin bir çox fəaliyyət sahələri olmuşdur ki, məqalədə də bu bölmənin nəzdində yaradılmış texniki kursların təşkili və fəaliyyətindən bəhs olunur. Qeyd olunur ki, Bakı şəhərinin sənaye baxımından inkişafı yerli mütəxəssislərə geniş tələbat yaratmışdır. Bakı neft sahibkarları və iş adamlarının bölməyə verdikləri könüllü ianələr hesabına təşkil edilən kurslar usta və fəhlələrin müxtəlif peşələrə yiyələnmək sahəsində istək və arzularının təmin olunması məqsədinə xidmət edirdi. Məqalədə həmçinin kursların yaranmasından sonrakı keçən dövr ərzində müxtəlif tədris illərində tələbələrin sayı, kursların maliyyə durumu, edilən ianələr, xərclənən vəsait, müəllimlərin əmək haqları və s. haqqında çoxlu statistik məlumat və mənbələrə müraciət olunur, müqayisə və təhlillər aparılır.

М.Дж.Гаджиева

ОРГАНИЗАЦИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТЕХНИЧЕСКИХ КУРСОВ, СОЗДАННЫХ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА ПРИ БАКИНСКОМ ОТДЕЛЕНИИ РОССИЙСКОГО ИМПЕРАТОРСКОГО ТЕХНИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

Ключевые слова: бакинское отделение, образование, технические курсы, профессиональное образование, рабочие, слушатель-мастер, пожертвование

Хотя Российское Императорское Техническое Общество уже имело отделения в крупных городах, в Баку оно было создано в конце XIX века. Бакинское отделение имело много сфер деятельности, в статье также говорится об организации и деятельности технических курсов, созданных при этом отделении. Отмечается, что промышленное развитие города Баку создало широкий спрос на местных специалистов. Курсы, организованные бакинскими нефтяными предпринимателями и бизнесменами за счёт добровольных пожертвований, служили целям обеспечения стремлений и желаний мастеров и рабочих в овладении различными профессиями. В статье также указывается количество студентов в различных учебных годах за прошедший период после создания курсов, их финансовое состояние, сделанные пожертвования, потраченные средства, заработная плата преподавателей и т.д.,

которые ссылаются на многие статистические данные и источники, проводятся сравнения и анализ.

M.C.Hacıyeva

ORGANIZATION AND ACTIVITY OF TECHNICAL COURSES CREATED UNDER THE BAKU BRANCH OF THE RUSSIAN IMPERIAL TECHNICAL SOCIETY IN THE EARLY 20th CENTURY

Keywords: *Baku Department, education, technical courses, vocational education, labours, listener-master, donation*

The Baku branch of the Russian Imperial Technical Society was established in Baku in the late 19th century, whereas it was founded in major industrial cities from earlier times. There were numerous fields of activity of the Baku Branch, and the article also discusses the organization and operation of technical courses established under this branch. It is noted that the industrial development of Baku created a wider demand for local specialists. The courses, arranged at the expense of voluntary donations to the department made by Baku oil entrepreneurs and businessmen, served to satisfy the desires and aspirations of masters and labours in various professions. The article also appeals, compares and analyzes data on the number of students in different academic years within the period starting after the establishment of the courses, based on a lot of statistical data and sources, as well the financial status of the courses, donations, expenses, teachers' salaries, etc.

1879-cu il mart ayının 24-də yaradılmış Rusiya İmperator Texniki Cəmiyyətinin Bakı Bölməsinin Bakı şəhərində əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında, xüsusilə, neft mədənlərində və zavodlarda çalışan fəhlələr arasında texniki biliklərin yayılması sahəsində gördüyü işlər diqqətəlayiq olaraq xüsusi qeyd edilməlidir. Qeyd edək ki, bu məsələlər indiyədək tarixi tədqiqatlarda və ədəbiyyatlarda ya ümumiyyətlə diqqətdən kənar qalmış, ya da “məsələ ilə bağlı bəzi kiçik həcmli məqalələrdə çox cüzi rəqəmlərə və fikirlərə rast gəlmək olar” [1, v.126].

Ümumiyyətlə, bu texniki cəmiyyətin təşkilində, həm də onun fəaliyyətinin rəngarəng və səmərəli olmasında iri sənaye dairələrinin nüfuzlu nümayəndələrindən L.Nobel, N.Putilov, Struve qardaşları, T.Morozov, D.Şipov və digərlərinin təsiri və rolu ayrıca qeyd olunmalıdır. Çünki “cəmiyyətin mövcud olduğu illərdə bütün kəşf və yeniliklərin həyata keçirilməsində iri kapitalın nümayəndələrinin dəstəyi olduqca vacib idi” [2, s.7]. Cəmiyyətin fəaliyyətinin müxtəlif illərində “dünyada tanınmış müxtəlif elm sahələrini təmsil edən A.Krilyov, D.Mendeleyev, N.Tolstoy, M.Rıkaçev, D.Çernov, P.Yabloçkov və bir çox başqalarının onunla əməkdaşlıq etməsi” [2, s.7] əldə edilmiş nailiyyətlərin tez bir vaxtda istehsalata yol tapmasında, bununla da həmin alimlərin və texniki işçilərin növbəti uğurlarında az

rol oynamamışdır.

Kursların fəaliyyətinə kənar rəylərin alınması və münasibətin təhlili xüsusi maraq doğururdu. Bu sahədə ilk işlərdən biri kursların dinləyicilərinin təhsil aldığıdan sonra öz iş yerlərində necə çalışmaları, ən əsası isə müəssisəsinin rəhbərliyi və məsul şəxsləri tərəfindən bu cəhətə münasibətin çox vaxt rəsmi şəkildə bildirilməsi idi.

Bakı Bölməsinin “Texniki kurslarının fəaliyyətinin və onların nəticələri haqqında ən geniş və əhəmiyyətli faktlar 1911/1912-ci tədris ilinə aid tərtib edilmiş hesabatlarda verilmişdir” [5, s.4-30]. Bölmənin hesabatlarında əvvəlki illərlə müqayisədə diqqətçəkən yeniliklər və cəhətlər çox olmuşdur. Texniki fəhlə kurslarının işindəki yeniliklərdən biri daxili yanma mühərriklərinin işi və təmiri ilə əlaqədar ustaların hazırlanması üçün yeni bir illik sinfin açılması idi. Hesabatda göstərilirdi ki, qazla, benzinlə və başqa neft məhsulları ilə işləyən mühərriklərin daha çox işlədilməsi ilə əlaqədar buxarla işləyən mühərriklər tədris aradan çıxmaqdadır. Bununla əlaqədar yeni mühərrik növləri və qurğularının istehsalatda get-gedə daha çox tətbiq edilməsi nəticəsində belə qurğulara texniki xidmət göstərən işçilərin və ustaların hazırlanmasına tələb artmışdır. Bu tələbatdan bəhs edən fikirlər hətta yerlərdən bölmə və kurs rəhbərlərinin ünvanına daxil olmuş məktub və müraciətlərdə də tez-tez səslənirdi. Məhz bu ehtiyacı əsas tutan “bölmə rəhbərliyi 1911-ci ilin oktyabrın 1-dən yeni açılmış sinifdə tədris prosesinin bu istiqamətdə təşkili haqqında çox vacib qərar qəbul etmişdi” [5, s.4].

Elə bu tədris ilində “yeni sinfə 41 nəfər ustanın qəbul edilməsi ilə kurslardakı dinləyicilərin sayı 168-ə çatmışdır” [5, s.30]. Burada 168 dinləyicinin 122-nin rus, 27-nin erməni, 5-nin gürcü, 6-sının polyak, 3-nün alman, 3-nün yəhudi, 1-nin dağlı və 1-nin osetin olması, onların yaş hədlərinin 17-55 yaş arasında dəyişməsi haqqında da məlumatlar verilmişdir. Göründüyü kimi, bu dinləyicilər arasında bir nəfər olsa belə azərbaycanlı olmamışdır. Burada yəqin ki, elə bir tutarlı səbəb və izahata ehtiyac yoxdur. Lakin növbəti tədris illərindən başlayaraq yeni siniflərdə tək-tək azərbaycanlı usta-dinləyicilərə rast gəlinirdi. Eyni zamanda digər siniflərin dinləyici ustaları arasında tatar müsəlmanlar az deyildi.

Dinləyicilərin peşələri haqqında da dəqiq məlumatlar verilməsi diqqəti ilk olaraq cəlb edən hallardan biri idi. Ustaların 168-i arasında 52 çilingər, 28 tokar, 7 elektrik, 7 maşinist, 3 mexanik, 3 qazma ustası, 4 dəmirçi, 3 elektrik stansiyası xidmətçisinin və digər peşələrdən olan şəxslərin olması isə onların peşə mənsubiyyəti, sonra da təhsil alacaqları istiqamətin çalışdıqları peşələrlə nə qədər uyğun olması bəzəndə müqayisələr aparmağa və müəyyən fikirlər söyləməyə imkan verir.

Kurslarda yeni tədris ilinin yeniliklərindən biri də burada ilk dəfə buraxılış imtahanlarının təşkili və bu sınaqlardan keçənlərə xüsusi vəsiqələrin verilməsi idi.

Yeri gəlmişkən bir faktı da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, bölmənin texniki kurslarının dinləyicilərinin və müəllimlərin istifadəsi üçün tədris və dərs vəsaiti,

ixtisas kitablarının alınması, hətta onların sifarişlə xarici ölkələrdən gətirilməsi artıq hər il baş verən ənənəyə çevrilsə də, 1909-cu ilə qədər bu yazı və kitablar qorunub saxlanılmış, lakin xüsusi bir kitabxanaya çevrilməmişdi. Yalnız 1909-cu ilin mayın 1-də ilk dəfə bölmənin kurslarının nəzdində “Qazma işləri sahibkarlarının sindikatu” tərəfindən alınıb bölməyə bağışlanmış kitablar üçün Şimali Azərbaycanın mədəni həyatında daha bir yeniliyə imza atılmış oldu. Kitabxanaya son 6 ildə bölmənin kurslarının rəhbəri olmuş M.Branovskinin şərafinə onun adı verilmişdi. Elə həmin ildə “kitabxana avadanlıqlarının alınmasına 400 rubl, kitabların alınub gətirilməsinə isə 275 rubl xərclənmişdir” [5, s.6].

Qeyd etməliyik ki, indiyədək mövcud olan və bütün nəzərdən keçirdiyimiz bibliografik ədəbiyyatların və yazıların heç birində bu kitabxananın nəinki adı çəkilməmiş, heç onun varlığından xəbər də tutulmamışdır. Hesab edirik ki, bu adı bir hadisə olmayıb, onsuz da əhalinin böyük bir hissəsinin savadsızlığı, adı mütaliə imkanlarından məhrum olan yüzlərlə, minlərlə insanların, nəinki ixtisas, həmçinin adı məsələlər haqqında cüzi məlumat almaq imkanlarının yoxluğu şəraitində mühüm mədəni hadisə idi. Çox yaxşı olardı ki, bibliograflar və digər tədqiqatçılar bu kitabxananın varlığı və burada vaxtı ilə saxlanan kitablar, ümumiyyətlə, onun sonrakı taleyi haqqında məlumatlar toplusınlar.

Texniki fəhlə kurslarında o dövrün ən tanınmış mühəndis, texniki işçiləri və digər mütəxəssislər dərs deyirdilər. Hər dərs saati 2-6 rublla qiymətləndirilirdi. Bu, o dövr üçün kifayət qədər yüksək rəqəm idi və müəllim-pedaqoqların əməyinin bölmə rəhbərliyi tərəfindən yetərinə dəyərləndirildiyindən xəbər verirdi. Kurslarda dərs deyən müəllimlərin sırasında kifayət qədər istehsalat təcrübəsi olan, imperiyanın hüduqları və ondan kənar da tanınan elektrik mühəndisi V.Kayankovski, fizik L.Qrişpun, maşın çertyoju mühəndisi N.Petrov, geometriya rəsmxəti üzrə mühəndisi L.Brjastovski, hesab və cəbr üzrə K.Karcenki və bir çox başqalarının adlarına rast gəlmək olardı. “Sonuncu həm də texniki fəhlə kurslarının növbəti bir neçə il ərzində direktoru vəzifəsində çalışmışdı” [5, s.7].

Bəhs etdiyimiz tədris ilindən başlayaraq əvvəllər tədris olunan fənlər sırasına geometriya, elektrotexnika, mexanika və digər fənlərin əlavə edilməsi texniki kursların fəaliyyətindəki yeniliklərdən biri idi və dinləyici-ustaların müxtəlif peşələrə yiyələnmək sahəsində istək və arzularının təmin olunması məqsədinə xidmət edirdi.

Kurslarda təhsil alan dinləyicilərin müxtəlif peşələrdən olması ilə bərabər onların daha çox təmsil etdiyi bir neçə sahəni qeyd etmək istərdik. Dinləyicilər arasında çoxluq baxımından ilk yerlərdə cəmi 15 peşə sahəsindən olan insanlar idi. O cümlədən 52 çilingər, 28 tokar, hər biri 7 nəfər olmaqla maşinist və elektrik, hər biri beş nəfər olmaqla xarrat və rəngsazlar, habelə digər peşə sahibləri bu siyahının ön sıralarında idilər. Cəmi 1 fəhlə və ya ustanın təmsil etdiyi peşələr siyahıda çoxluq təşkil edirdilər. Ümumiyyətlə, “bəhs olunan ildə bölmənin texniki fəhlə kurslarında 35 peşədən olan şəxslərin təmsil olunması məlum idi” [5, s.10-12].

Hesabatlardan aydın olur ki, kursların dinləyicilərini göndərən firma və cəmiyyətlərin sayında mühüm dəyişikliklər baş vermiş, bu rəqəm 1904/1905-ci ildəki 42-dən indi (yəni 1911-1912-ci tədris ilində - M.H) 73-ə çatmışdı. Cənubi Qafqaz dəmiryolu deposu 8 dinləyici ilə bu siyahıda ilk yerdə dayanırdısa, 37 zavod və cəmiyyətin hər birindən yalnız bir təmsilçi kurslarda təhsil alırdı. Qafqaz və Merkuri cəmiyyəti kurslarda cəmi 7, hərbi liman, Nobel qardaşları, Kaspi və Bakı maşınqayırma zavodlarının hər biri 5, Elektriçeskaya sila cəmiyyəti 6, Bibiheybət neft şirkəti və Bakı gəmi tərsənəsi hər biri 4 usta və ya işçi ilə təmsil edilmişdi [5, s.13-17].

Bu siyahıda yeniliklərdən biri kurslarda təhsil alanlardan 16-sının əvvəllər heç bir yerdə işləməməsi, onların peşə və ya iş təcrübəsinin olmadığına göstərilməsi idi.

Bəhs edilən ildə bölmənin kurslarının fəaliyyətinə kömək məqsədi ilə edilmiş könüllü bağışlamalar olsa da, lakin əvvəlki illərlə müqayisədə bu çox az idi. Əgər “1904/1905-ci illərdə kurslara 39 cəmiyyət və sahibkar tərəfindən 3095 rubl bağışlanmışdısa, 6 ildən sonra bu rəqəmlər müvafiq olaraq 9 və 550 rubl təşkil edirdi” [5, s.17-20].

İlk göstərici sözsüz ki, ən müxtəlif səbəblərlə izah oluna bilər. Lakin bunların hər birinin üzərində geniş dayanmağa lüzum görməyərək siyahı iştirakçılarının bəzilərinin adlarını qeyd etməklə kifayətlənirik.

Könüllü bağışlamaların ən yüksək həddi dəyişməz, yəni 150 rubl məbləğində qalmış, ən aşağı hədd isə 25 rubl idi. Tək bir cəmiyyətin – Nobel qardaşlarının ödədiyi yardım 150 rubl idi. “Siyahıda milli burjuaziyamızın nümayəndələri M.Əlibəyov ikinci yerdə, M.Nağıyev isə üçüncü yerdə dayanırdı” [5, s.17].

Edilən könüllü bağışlamanın məbləği o qədər də yüksək olmayan 550 rubl təşkil edirdisə də, amma bu fakt özlüyündə bölmənin kurslarının fəaliyyətindəki əvvəlki illərin müsbət ənənələrinin qaldığını göstərən hallardan biri kimi dəyərləndirilməlidir.

Başlıca fərqli bir cəhət isə Azərbaycan burjuaziyasının çoxmillətli tərkibində erməni millətindən olanların heç birinin adına bu siyahılarda rast gəlinməməsi idi.

Bir məsələni də xüsusi vurğulamaq istərdik ki, bölmənin texniki fəhlə kurslarının təmsil etdikləri firma, fabrik və zavodların adlarının mühüm bir hissəsi heç bir ədəbiyyatda verilməmişdir. Onların o dövrdə varlığı və sahiblərinin milli tərkibi haqqında məlumatlara RİTC Bakı Bölməsinin bəhs etdiyimiz hesabatlarında və illik “Əsərlər” adlı jurnallarının müxtəlif saylarında rast gəlinir. Bu fakt bəlkə də ilk baxımdan kiçiklər üçün o qədər əhəmiyyətli görünməsə də, amma fakt faktlığında qalır və tarixi tədqiqat o vaxt əhəmiyyətli olur ki, tədqiqatçı heç bir müəllifin görmədiyi faktları, rəqəmləri və ayrı-ayrı məlumatları tapıb elmi dövriyyəyə daxil etmiş olsun.

Bölmənin texniki fəhlə kurslarının 9 illik fəaliyyətinin yekunları ilə bağlı bəzi rəqəmləri və məqamları nəzərdən keçirərkən apardığımız təhlil və

müqayisələrimizi 9 illik hesabatların 5 bölməsi üzrə aparmağı (hesabatın materialları buna imkan verdiyinə görə) məqsədə uyğun bildik. Təhlil və müqayisələrimiz kursların fəaliyyəti ilə bəzi gözlənilməz, lakin çox vaxt qanunauyğun hesab edilən nəticələrə rast gəldiyimizi göstərdi.

Bu nəticələr dinləyicilərin tədris ili ərzində vəziyyəti, dinləyicilərin ixtisaslar üzrə təhsil almaları, onların milli və dini etiqad baxımından kateqoriyaları, yaş həddi və mədaxil-məxaric vəsaitlərini müəyyən edir, onların hər biri də özlüyündə bir neçə prinsip və göstəricilər baxımından nəzərdən keçirilərək, bütövlükdə kursların fəaliyyəti, təşkili qaydaları, görülmüş işlərin konkret nəticələri və s. parametrlər baxımından təhlillər aparıb müəyyən qənaətlər söyləməyimizə kömək edir.

Kurslardakı dinləyicilərin hərəkəti və davamiyyəti cədvəllərinə müraciət edərək apardığımız təhlillərdən aydın olur ki, "9 illik dövrdə kurslara qəbul üçün ən az müraciət (cəmi 95) 1903/1904-cü, ən çox müraciət isə (181) 1907/1908-ci tədris illərində müşahidə edilmişdi" [183, s.30]. Qalan tədris illərində bu rəqəmlərin gedişində baş vermiş dəyişikliklər o qədər də kəskin deyildi. 9 ilin son üç ilindəki rəqəmlər bir-birinə müəyyən qədər yaxın olması ilə (müvafiq olaraq 142, 165, 168) yadda qalır. Kurslara dinləyici olmaq üçün müraciət edilməsi hələ onları kurslara avtomatik qəbulu demək deyildi. Çünki bir qayda olaraq dinləyicilərlə müəyyən müsahibə keçirildikdən sonra onların kurslarda qalıb-qalmaması məsələsinə münasibət bildirilirdi. Burada sözsüz ki, müraciət edən şəxslərin məqsədləri, praktik iş bacarıqları, seçdikləri sahə haqqında məlumat və bilik səviyyələri, habelə rus dili bilmək qabiliyyətlərinə üstünlük verilir.

Hesabatlarda kursların dinləyiciləri arasında ilk tədris ilində müsəlman-azərbaycanlıların olmaması, sonrakı illərdə isə azlıq təşkil etməsinin ən əsas səbəbi məhz dərsləri rus dilində dinləmək və cavab vermək problemi ilə əlaqədar idi. Göstərilən "9 il ərzində kurslara edilmiş 1106 müraciətdən 165-nə göstərdiyimiz səbəblərlə bağlı imtina cavabı verildiyini" [5, s.26] nəzərə alaraq onda müsəlman-azərbaycanlıların kurslarda azlığı səbəblərinə aydınlıq gətirmiş olur.

Müraciətlərə ən çox imtina cavabı verilməsi (102-dən 32-nə) 1906/1907-ci, ən az isə (142-dən 4-nə) 1909/1910-cu tədris illərinə təsadüf edir. 1911/1912-ci tədris ilində isə 168 müraciətin hər birinə müsbət cavab verilmiş, yəni imtina faktlarına rast gəlinməmişdir. Qəbul edilənlərin lazımı əyani vəsait, zəruri olan kitab və dərsliklərdən istifadə probleminin tam həlli üçün kursda normal fəaliyyət şəraiti yaradılmışdı.

Edilmiş müraciətlərin vaxtı və sayından asılı olmayaraq dinləyicilərin kurslarda ən az olduğu (64 nəfər) 1903/1904-cü, ən çox isə (168 nəfər) 1911/1912-ci tədris illəri olmuşdur. Göründüyü kimi, müraciətlərin sayının çox və az olması kursda təhsil almaq imkanını verilənlərinin sayının çox olmasına səbəb ola bilməzdi. Bu baxımdan biz yenə də 181 müraciətin edildiyi, lakin bunların 160-na təhsil almağa razılıq verilməsinin qeydə alındığı 1907/1908-ci tədris ilini göstərə bilirik.

Lakin bu göstəricilər də kurslarda aparılan dərslərin keyfiyyət və nəticələrinə təsir göstərə biləcək meyar və ya şərtlər deyildi. Belə ki, hesabatlardakı rəqəmlərdən göründüyü kimi, dinləyicilərin hər il fərqli bir hissəsi müxtəlif səbəblər üzündən təhsillərini yarımçıq qoyub getmişdilər. Müxtəlif tədris illərində bu rəqəmlər çox fərqli olmuşdur.

Bölmənin texniki fəhlə kurslarının 9 illik fəaliyyəti ilə bağlı ümumiləşdirmələri əsas götürərək qeyd edə bilirik ki, bu müddətdə kurslara 1106 dinləyici müraciət etmiş və ya göndərilmiş, bunlardan 911-i qəbul olmuş, 165-nə imtina cavabı verilmiş, bunlardan 471-i təhsili yarımçıq qoymuş, tədris ili ərzində 120 yeni dinləyici kurslardakı məşğələlərə qoşulmuş, dərs ilinin sonunda dinləyicilərin sayı 590 olmuşdu.

Bu müddətdə "53 müxtəlif peşə üzrə 1106 nəfərin təhsil alması qeydə alınmışdır" [5, s.26-28]. Tədqiq edilən illərdə kurslarda ən çox dinləyicinin qeydə alındığı illər 1906/1907-ci (181), 1907/1908-ci (141), 1908/1909-cu (142), 1909/1910-cu (165) və sonuncu 1911/1912-ci tədris illərinə (168) təsadüf etmişdi (hesablama və müqayisələr müəllifindir).

Tədqiqatın bu hissəsində məqalənin ədəbiyyat siyahısında göstərilmiş 3-cü və 4-cü mənbələrdə verilmiş müxtəlif hesabatlar, cədvəllər, rəqəmlər və digər statistik materiallar əsasında müəyyən etdiyimiz təhlillərin nəticələri, apardığımız müqayisələri, ümumiləşdirici rəqəmləri və bəzi mülahizələrimizi də bildirmək istərdik.

Çünki bu materiallar və onlarla bağlı detalların təhlili bizə tamamilə yeni olan qənaətlər əldə etməyə imkan vermişdir. Belə ki, dinləyici-usta və nümayəndələrin hazırlandığı barədə təhlillər apardığımız 1911/1912-ci tədris ilinin əvvəlinə qədər hər sahə və il üzrə müəyyən fərqlərlə davam etdirilmişdisə, qalan 10 peşə üzrə dinləyici və ya fəhlələrin kurslara qəbulu təhlillər apardığımız son tədris ilinin payına düşürdü.

Təhlillərin aid olduğu müddətdə kurslarda təhsil almış peşə sahibləri içərisində 433 çilingər, 139 tokar, 35 dülgər, 25 qazançı, 19 elektrik ustası qeydə alınmışdı. Digər peşələrin sahibləri fərqli rəqəmlərlə siyahıda təmsil olunmuşdur. Bundan fərqli olaraq bu müddətdə bəzi peşələri təmsil edən ustalar, o cümlədən litoqrafçı, neft qazmaçısı, kanat ustası, dəmir beton qurğuları ustası, ocaqçı, dəyirmançı və daha bir neçə peşə sahibləri, kurslarda 1-2 usta və ya işçi ilə təmsil edilmişdilər.

Kursların 1106 dinləyicisi arasında ən çox rus (717), ən az isə müsəlman azərbaycanlılar (4) idi. Dinləyicilər arasında rus millətindən olanların ardınca sonrakı yerlərdə gürcü, erməni və ya yəhudi millətlərindən olanlar gəlirdilər.

Hesabatlarda xüsusi maraq doğuran mühüm cəhət bölmənin maliyyə fəaliyyətinin yekunlarına həsr olunan beşinci bölmə olmuşdur. 9 il ərzində kursların büdcəsi 2596 rubl təhsil haqqından, 13710 rublu könüllü bağışlamalardan, 102 rublu isə digər gəlirlərdən ibarət olmaqla, bundan əlavə

kredit təşkilatlarından alınmış 4022 rubl da daxil olmaqla cəmi 20454 rubl olmuşdu. Kursların büdcəsindəki maliyyə vəsaitinin yüksək həddi 1907/1908-ci (2818 rubl), 1908/1909-cu, ən az isə 1911/1912-ci tədris illərinə (1156 rubl) təsadüf etmişdir.

Toplanmış vəsaitin xərclənməsi istiqamətləri də xüsusi maraq doğurur. 20454 rubldan bu müddətdə 1373 rubl müxtəlif əşya və avadanlıqların alınmasına, 994 rublu bina və otaqların işıqlandırılmasına, 1782 rublu müxtəlif xərclərə, 14205 rublu isə bəlkə də inandırıcı görünməyə də, müəllimlərin əmək haqqının ödənilməsinə sərf edilmişdi. Sonuncu rəqəmin xüsusi olaraq vurğulanması təsadüfi deyil. 9 il müddətində 20454 rublluq vəsaitin 14265 rublunun, yaxud ümumi vəsaitin təxminən 68 faizə yaxının müxtəlif tədris illərində sayı 10-u keçməyən müəllimlərin əmək haqlarının ödənilməsinə sərf edilməsi sıradan adi bir fakt demək deyildi. Buna görə də kursların dinləyicilərinin anket sorğularında müəllimlərin ünvanına heç bir iradın söylənilməməsinin səbəbləri məlum olur. Digər tərəfdən bu fakt bölmə rəhbərliyinin kurslarda çalışan müəllimlərə və onların əməllərinə necə diqqət və hörmətlə yanaşmalarının təzahürü də demək idi.

Vəsaitin xərclənməsi baxımından 1907/1908-ci (3247 rubl) və 1909/1910-cu (3294 rubl) tədris illəri digərlərindən fərqli idi. Ən az vəsaitin sərf olunduğu tədris ili (1941 rubl) 1903/1904-cü illər idi. 1908/1909-cu və 1909/1910-cu tədris illəri müəllimlərin daha çox əmək haqqı almaları ilə yadda qalmışdı (müvafiq olaraq 2224 rubl və 2552 rubl). 1903/1904-cü tədris ili bu baxımdan ən sonda gedən tədris ili idi (hesablama və müqayisələr müəllifindir).

Bakı kimi böyük sənaye və neft şəhərində mühəndis, texnik, usta və ixtisaslı fəhlələrin hazırlığının təşkili təcili tələb edilirdi. Buna görə də "bölmənin tərkibində ən azı iki istiqamətdə zəruri mütəxəssislərin olduğu kursların açılması sürətlənmişdi" [6, s.188].

Bakı Bölməsinin mövcud olduğu müddət ərzində onun tərkibində fəaliyyət göstərən texniki fəhlə kursları adı ilə daha çox tanınan təhsil sisteminin bir neçə mənbə və hesabatlar əsasında tam təhlili və əhatə edilməsi tam mümkün olmasa da, gördüyümüz və araşdırdığımız faktlar bizə müəyyən qənaətlər əldə etməyə və ümumiləşdirici fikirlər söyləməyimizə imkan vermişdir.

Tədqiqat dövründə əhalinin imkanlı, imkansız dairələrinin nümayəndələrini əhatə edən müxtəlif tipli məktəblər mövcud olmuşdur və onların xidmətləri danılmazdır. Lakin belə məktəblərin əhatə dairəsi və azlığı, digər tərəfdən şagirdlərin azyaşlı olmaları, ali və orta ixtisas təhsilindən isə heç bir söhbət belə getməməsi təhsildəki mövcud vəziyyəti görməyə və başa düşməyə yardım edir. Texniki peşə sahəsində yaşından asılı olmayaraq sadə biliklər verən məktəblərdən isə heç söhbət belə gedə bilməzdi.

Bölmənin texniki fəhlə kurslarında görülmüş işlərin təhlili həm də praktik baxımdan əhəmiyyətlidir. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında iqtisadi inkişafın prioritet istiqamətlərindən biri qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafını

təmin etmək, neft gəlirlərindən asılılığa son qoymaqdır. Bunun üçün də son 25 ildə xüsusilə regionlarda sənaye və aqrar sahələri əhatə edən çoxlu fabrik, zavod və müəssisələr açılmışdır. Lakin bu sahədə də mövcud imkan və iqtisadi potensialımızın çox az hissəsindən istifadə olunur. Yeni açılmış və açılacaq iş yerlərində çalışmaq üçün müəyyən bacarıqları və iş vərdisləri olan işçilərin azlığı bu gün də özünü hiss etdirir. Bu mənada texniki peşə təhsili sistemində ciddi islahatlara böyük ehtiyac duyulur.

Hər bir halda Bakı Bölməsi kurslarının iş təcrübəsinin müəyyən cəhətlərinin belə islahatların məzmunu və keçirilməsində nəzərə alınması işin xeyrinə olardı.

Texniki peşə məktəblərində tədris prosesinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə eksperiment və ya pilot xarakterli olsa da, tədris prosesində birbaşa praktik təcrübəyə ayrılmış saatların artırılmasına, hətta bu hissənin nəzəri hissədən də çox olmasına nail olmaq lazımdır.

Regionlarda, minlərlə işçilərin bir və ya bir neçə müəssisədə işlədiyi yerlərdə onların tərkibində texniki peşə məktəbləri və ya kursların açılmasına başlanılması üçün əlaqədar qurumlarla işgüzar əlaqələr yaradılması sonda işin xeyrinə olardı.

Texniki peşə məktəblərində şagirdlərin qəbulu və buraxılışı məsələləri də tam dəyişilməli, tədris prosesi keyfiyyətə yenidən qurulmalıdır. Ən azı dərəcə dəyən müəllimlərin çox hissəsinin keçilən fənlərə aid iş sahələrində praktik təcrübəyə malik olan şəxslər sırasından seçilməsinə nail olunması nəticələri xeyli yüksəltmiş olardı.

Bəhs edilən fikir və mülahizələr Bakı Bölməsinin kurslarının fəaliyyəti sahəsində təcrübəsi və texniki peşə təhsili sisteminə daxil olan məktəblərin və əksəriyyətinin indiki mövcud vəziyyəti əsasında apardığımız müqayisələrdən və təhlillərdən sonra gəldiyimiz qənaətlərin bir hissəsidir. Sözsüz ki, belə qənaətlər daha da çox ola bilər. Yetər ki, onlar işdə, təcrübədə nəzərə alın və yerlərdə iş prosesinə, onun keyfiyyətinə səmərəli təsir göstərə bilsin.

Bakı Bölməsinin fəhlələr üçün açdığı texniki kursların səmərəli fəaliyyətinin nəticələrindən bəhs edərkən qeyd etməliyik ki, əslində bu kursların açılması bölmə əməkdaşlarının yerlərdə – neft mədənlərində, maşınqayırma zavodları və digər müəssisələrdə apardığı müşahidə və təcrübələrin gedişində gördükləri vəziyyətlə bağlı neft sahibkarları və fabrik, zavod rəhbərləri ilə danışıqlarda onları bu kursların son dərəcə vacibliyinə inandıra bilmələri nəticəsində baş tutmuşdu.

Sonda qeyd edək ki, bu kursların fəaliyyətində heç də hər şey qaydasında olmamışdır. Kursların maddi-texniki bazasının zəifliyi, maliyyə problemləri, müsəlman-türk fəhlə və digər işçilərin kursların dinləyiciləri arasında demək olar ki, olmaması da diqqətdən yayınmayan hallar idi.

ƏDƏBİYYAT

1. Из истории создания культурно-просветительных учреждений в Азербайджане в конце XIX – начале XX вв. / АМЕА Tarix İnstitutunun Elmi arxivı, İnventar № 6779, qutu №239, iş № 239, vəgəq 126
2. *Кульчицкий В.В.* 150-летний юбилей Русского Технического Общества. // Инженер-нефтяник: научно-технический журнал, Москва, 2016, №2, с.3-9
3. Общественные известия // Нефтяное дело, Баку, 1904, №11, с.934-937
4. *Оджагова К.Р.* Городское самоуправление Баку в конце XIX – начале XX вв. Баку: Нурлан, 2003, 135 с.
5. Отчет о деятельности технических курсов при Бакинском отделении Императорского Русского Технического О-ва за 1911/1912 учебный год. Издание БО ИРТО / Сост. К.Ярченко. Баку: Тип. Труд С.Г.Берладира, 1912, 40 с.
6. *Хатисов К.И.* О желательности создания при БО ИРТО Технических курсов для рабочих // Труды БО ИРТО, Баку, 1901, № 2-9, с.187-191

Redaksiyaya daxil olub 12.10.2021